

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КРИТЕРІЇВ, ПОКАЗНИКІВ ТА РІВНІВ ВИХОВАНOSTІ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті подається характеристика основних критеріїв, показників та рівнів вихованості культури спілкування у школярів підліткового віку в ході навчально-виховного процесу.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення формування духовного світу гармонійно розвиненої особистості неможливе без виховання в неї ціннісного ставлення до процесу спілкування. Спілкування є неодмінною умовою інтелектуальної та соціальної діяльності учнів підліткового віку, важливим джерелом пізнання світу, засобом збагачення їхніх знань, розвитку їх почуттів та формування духовності. Воно сприяє розширенню світогляду учнів, інтелекту, набуттю колективістських якостей, знань, умінь для успішної діяльності. Цим забезпечуються всі умови для розвитку цілеспрямованості, волі, оцінок, орієнтацій – всього того, що характеризує стійку потребу не просто жити, існувати серед людей, а здійснювати в своїй повсякденній діяльності життєву позицію активного учасника суспільних перетворень. Саме тому не слід забувати про значення спілкування в загальній системі показників культури школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрями дослідження проблеми виховання культури спілкування школярів представлені в роботах класиків педагогічної думки Я.Коменського, А.Макаренка, В.Сухомлинського, К.Ушинського. Значним є також доробок вітчизняних учених у галузі сучасної педагогічної науки Ф.Арвата, С.Абрамович, Л.Барановської, Г.Батищева, М.Бахтіна, В.Грехнева, О.Даниленко, Т.Іванової, І.Комарової, О.Опалюк, Ю.Сербалюк, Т.Чмут, Л.Філонова, В.Ягупова. Теоретичні та методичні аспекти формування гуманістичних відносин у системі спілкування учнівської молоді знайшли відображення в працях О.Гойхмана, А.Єланської, О.Казарцевої, Т.Кошманової, В.Матвєєва, Т.Надеїної, А.Панової, М.Пентилюк, Р.Шулигіної тощо. Різні підходи до розв'язання цих завдань представлено в працях І.Бега, Л.Дунець, В.Малахова, С.Ніколаєвої, Я.Радевича-Винницького, В.Сафонової, Л.Тарнавської, М.Фаснової, Н.Формановської, І.Цимбалюка.

Метою нашої статті є характеристика основних критеріїв, показників та рівнів вихованості культури спілкування учнів підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. *Виховання* в загальноосвітніх школах відбувається під час навчання й у спеціальній виховній роботі з учнями в позаурочний час у школі та за її межами. Характерною особливістю такого процесу є його цілеспрямованість, систематичність і послідовність. У великому тлумачному словнику сучасної української мови пропонується таке визначення виховання – „систематичний вплив на культурний розвиток, світогляд, моральні принципи когось-небудь у певному напрямі [1, с.159]”. За визначенням С.Гончаренка виховання – це „процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів [3, с.53]”. Н.Волкова трактує виховання як „соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості [2, с.89]”. Автори підручника з психології та педагогіки вважають, що система виховання – це сукупність взаємопов'язаних цілей та принципів організації виховного процесу, методів і прийомів її поетапної реалізації в межах певної соціальної структури (сім'ї, школи, суспільства тощо) [5, с. 276].

Суспільство як соціальне об'єднання людей може функціонувати й розвиватися лише за умов цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи з виховання кожної особистості. Тому виховання з погляду суспільного розвитку є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти. Виховання школярів здійснюється в процесі навчально-виховної діяльності та за її межами. Воно є цілісним

процесом, в якому органічно поєднані змістова (сукупність виховних цілей) та процесуальна (самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що передбачає організацію і функціонування системи виховної діяльності та самовиховання учнів) сторони. Цей процес є двостороннім (обов'язкова взаємодія вихователя й вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатограним за завданнями і змістом, складним щодо формування й розкриття внутрішнього світу дитини, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя). Виняткова роль у вихованні людської особистості належить вихователю, оскільки „цілеспрямований виховний вплив на неї передбачає не лише виховання позитивних якостей, а й подолання наслідків впливу негативних об'єктивних чинників [6, с.237]”.

Отже, науковці (Ю.Бабанський, В.Бусел, О.Вишневський, Н.Волкова, І.Зимня, М.Стельмахович, М.Фіцула) сходяться в думці про те, що виховання – це процес цілеспрямованого формування гармонійно розвиненої особистості.

Спираючись на наукові досягнення дослідників у галузі педагогічної науки вважаємо, що правильно організоване виховання формує гармонійну особистість, індивідуальність, яка цінує національну культуру й особисту гідність, совість і честь. Завдяки вдало спланованій навчально-виховній діяльності в загальноосвітніх закладах видається можливим передача учням підліткового віку соціального досвіду, багатства духовної культури народу, своєрідності на основі формування особистісних рис громадянина України, які передбачають розвинену духовність, моральну культуру, розвиток та вдосконалення власної культури спілкування учнів.

Виховання виявляється особливо значущим для нашого дослідження, оскільки лише завдяки комплексному впливові школи та сім'ї і тільки в цілеспрямованому, систематичному й послідовному впровадженні дій, спрямованих на виховання у школярів підліткового віку культури спілкування, можна сподіватися на позитивний результат.

Критерієм ефективності та якості виховання культури спілкування є *вихованість* учнів, що відбивається у знанні норм моральної поведінки та в спілкуванні. Вихованість – комплексна характеристика особистості, що враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей [2, с.212]. Автор великого тлумачного словника сучасної української мови трактує вихованість як „уміння добре поводити себе в товаристві, володіти своїми почуттями [1, с.159]”. На думку М.Фіцули вихованість – це наявність у школярів високих моральних якостей, що є результатом інтеріоризації (перетворення зовнішніх, реальних дій та вчинків на внутрішні, ідеальні), зовнішніх впливів на внутрішні, вираження єдності зовнішніх і внутрішніх чинників виховання та розвитку [6, с.252]. Як бачимо, результати виховного процесу значною мірою залежать від індивідуальних психологічних особливостей учнів підліткового віку, їхнього оточення, уподобань, ставлення до спрямованих на них впливів з боку вчителів та вихователів, взаємин з однолітками й дорослими.

Вихованість як властивість особистості включає низку сформованих соціально значущих якостей (ставлення підлітка до суспільства й колективу, до праці, до людей, до самої себе). Будучи складною властивістю особистості, вихованість інтегрує культуру поведінки, що визначає повсякденні форми вчинків, етикет, дотримання норм спілкування та манери поведіння. Це показник ефективності навчально-виховного процесу. Вихованість учнів підліткового віку виявляється постійно в повсякденному спілкуванні, певних діях. Характеризується вихованість показниками (набором суспільно значущих якостей особистості), що відображають якісний бік вихованості. Кожний такий показник є узагальненим критерієм оцінки наявності у підлітків відповідної якості. Адже вихованість школярів з культури спілкування й поведіння в суспільстві є важливим напрямом роботи, спрямованої на всебічний і гармонійний розвиток особистості. Вона обіймає всі види виховання, визначаючи людину як суспільного суб'єкта, який характеризується активною позицією в засвоєнні й прояві соціальних вимог, тому підвищення ефективності виховання

культури спілкування в сучасних умовах є важливою передумовою успішного виховання в цілому.

Складність виховання культури спілкування в учнів підліткового віку зумовлена тим, що результати його не завжди помітні відразу. Тільки з часом можна судити про результативність виховного впливу педагога, що виявляється у вихованості підлітків.

Результати навчально-виховного процесу різні, оскільки залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їх ставлення до навколишнього світу, виховних впливів однолітків, батьків, педагогів. Відзначимо, що критерії вихованості підлітків – це ознаки, за допомогою яких можемо зробити висновок про рівень вихованості особистості, оцінити результати виховного впливу.

На думку І.Зимньої, загальна вихованість особистості підлітка визначається:

1) культурою особистості, саморегуляцією (повага гідності іншої людини та збереження власної гідності в різних ситуаціях соціальної взаємодії);

2) культурою спілкування, побуту, здорового способу життя (адекватність людини ситуаціям професійної чи суспільної взаємодії);

3) культурою нормативної поведінки, етикету, соціальної взаємодії (дотримання етно-соціокультурних традицій, звичаїв, норм, етикету в крос-культурній взаємодії);

4) культурою інтелектуальної та предметної діяльності (готовність використання загальнокультурного індивідуального фонду знань, сформованого змістом середньої та вищої освіти в ході вирішення задач соціальної взаємодії);

5) культурою саморегуляції, особистісного самовизначення (ненасиченість потреби задоволення й продовження особистісного соціокультурного розвитку й саморозвитку);

6) загальноцивілізаційною культурою (орієнтація в основних ціннісних домінантах сучасного світу, країни: живопис, музика, література, архітектура тощо);

7) культурою соціального існування (соціальна відповідальність за себе, свою поведінку, за добробут інших людей) [4, с.14-15].

Таким чином, критеріями вихованості учнів підліткового віку є не лише знання законів, правил, норм поведінки, а конкретні дії відповідно до визнаних норм і правил. Критерії не можуть бути універсальними, бо в кожному конкретному соціальному середовищі є свої норми і правила, а отже, і показники вихованості підлітка. При цьому слід ураховувати вік, психологічні особливості школярів, рівень їх соціального досвіду.

У ході дослідження ми спиралися на педагогічні підходи до розробки критеріїв вихованості учнів, запропоновані І.Зимньою (відповідно до уявлень педагогічної та психологічної наук про єдність знань, почуттів і практичної діяльності особистості). У великому тлумачному словнику сучасної української мови „критерій” визначається як „підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [1, с.588]”. Критерій, таким чином, виступає лише необхідним мірилом для оцінювання певної діяльності. Розроблені дослідницею критерії умовно поділяються на чотири групи (в дужках пропонуються показники кожного критерію):

1) *практично-діяльнісний критерій* (стійкі навички мовної поведінки, чітка й визначена позиція особистості);

2) *мотиваційний критерій* (здатність розуміти і використовувати норми етикету для вираження власних думок та переживань, здатність збагнути й виразити своє ставлення до вчинків та мовної поведінки літературних героїв);

3) *інтелектуальний критерій* (володіння базовими знаннями з мовного етикету й культури спілкування, мовна грамотність, лінгвокультурознавча компетенція, здатність використовувати набуті знання, уміння й навички, уміння самостійно робити висновки);

4) *емоційний критерій* (емоційна забарвленість власних висловлювань, почуття здивування, радості тощо, здатність до емпатії, збагнення неповторності будь-якої та власної особистості) [4, с.15-16].

Вибір критеріїв ефективності виховання культури спілкування учнів підліткового віку засобами мовного етикету зумовлений мотивами, знаннями, уміннями й навичками підлітків.

Рівні вихованості культури спілкування учнів підліткового віку (високий, середній та низький) ми визначали за методиками І.Зимньої, В.Кан-Калика, М.Нікандрова, Л.Шумської, Ж.Завадської, І.Цимбалюка, адаптованими й модифікованими відповідно до мети і завдань констатувального експерименту нашого дослідження.

Високий рівень вихованості притаманний учням, у яких яскраво виражена спрямованість на морально-етичні норми в поведінці, наявні глибокі й ґрунтовні знання з культури спілкування й мовного етикету. Їхні думки характеризуються логічністю, чіткістю побудови, розумінням сутності основних явищ та понять з даної тематики, а також умінням керуватися ними у власній поведінці. Школярам з високим рівнем вихованості культури спілкування притаманна оригінальність і нестандартність мислення, творчий пошук, самостійність й самокритичність. Вони добре володіють культурою спілкування й обізнані з нормами мовного етикету, виявляють доброзичливість, гуманність під час комунікації. Підлітки схильні до яскраво виражених емоцій на осягнення етикетних зразків двох народів, у них виявляється стійка психологічна готовність і відповідальність щодо освоєння норм культурного спілкування. Вони володіють адекватною самооцінкою, їх характеризує постійне прагнення до поглиблення знань з етичної проблематики, бажання бути культурною та освіченою особистістю.

Підлітки, які мають *середній рівень* вихованості, володіють недостатньо ґрунтовними знаннями з культури спілкування і мовного етикету. Вони намагаються передбачити реакції співрозмовників на власні дії, досить спокійно та впевнено орієнтуються у складних комунікативних ситуаціях, намагаються уникати конфліктів з батьками, друзями, однолітками й дорослими. Учні цієї групи вдало використовують набуті знання під час розв'язання проблемних ситуацій у розмові, проте часто копіюють дії інших однолітків та дорослих. Нерідко підлітки виявляють певну категоричність у судженнях, поступаються соціальними інтересами заради власних, не повністю виявляють власний творчий потенціал, відчують нерішучість та невпевненість під час спілкування.

Ці учні виявляють часткову самостійність у виконанні комунікативних дій, вони не виявляють належного почуття емпатії, розуміння й толерантності в розмові, хоча в них наявна досить адекватна самооцінка. У підлітків виникають певні труднощі в плануванні власних дій та вчинків, прагнення до самовиховання і самовдосконалення зумовлені зовнішніми чинниками. Інтерес до отримання нових знань носить не системний та дещо ідеалізований характер, що не завжди відповідає справжньому стану речей. А це має вплив на виховання в школярів власної культури поведінки та спілкування.

Учнів з *низьким рівнем* характеризують обмежені комунікативні можливості, низький рівень розуміння морально-етичних понять. Стикаючись із конфліктною ситуацією в процесі комунікації, учні намагаються вирішити її не за рахунок знань й розуміння сутності явищ, а інтуїтивно, на основі власних спроб та помилок. Комунікативна поведінка таких школярів носить стихійний, неусвідомлений характер. У них виникають певні труднощі та стійке небажання прогнозувати можливі реакції співрозмовника, відсутні прагнення до самовиховання, самостійності й самокритичності. До процесу виховання культури спілкування вони ставляться не з повною відповідальністю, не замислюючись над правильністю побудови комунікативних взаємин з однолітками й дорослими. У підлітків спостерігається досить низький рівень оцінних умінь, що ускладнює засвоєння мовного етикету двох народів.

Висновки. Теоретичний аналіз цього питання дозволив визначити основні критерії, показники й рівні вихованості культури спілкування підлітків та констатувати, що для оцінювання результатів виховного процесу, спрямованого на виховання культури спілкування, необхідно мати чітке уявлення про визначення рівнів вихованості учнів підліткового віку, їхньої свідомості, поведінки та вміння бачити зміни в їхній поведінці в

результаті виховних впливів; обирати найефективніші форми і методи виховання. Без цього неможливо об'єктивно оцінити ефективність та якість виховної роботи, її впливу на колектив, кожного підлітка зокрема.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і гол. редактор В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – 1736с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академія, 2001. – 576с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376с.
4. Зимняя И.А. Воспитательная деятельность образовательного учреждения как объект комплексной критериальной оценки: (К постановке проблемы исслед.). – М.: Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 2002. – 33с.
5. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика. – СПб.: Питер, 2002. – 432с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене. – К.: Академвидав, 2005. – 560с.

В статье рассматривается характеристика основных критериев, показателей и уровней воспитанности культуры общения у школьников подросткового возраста в ходе учебно-воспитательного процесса.

The article deals with basic criteria, characteristics and levels of breeding of the communicative culture of teenagers during teaching and educational process at school.